

України Одес. нац. ун-ту ім. П. Мечникова. Автор висловлює ширю подяку В.Ф. Петруню за надану можливість використовувати його матеріали.

²⁰ Там же.

²¹ Станко В.Н. Культ бизона (быка) в древних обществах Юго-Восточной Европы // Старожитності Причорномор'я. — Одеса, 1995. — Вип. 2. — С. 1—11.

Одержано 08.10.2002 р.

И.Н. Березницкая

ГЕОМОРФОЛОГИЯ ПАЛЕОЛИТИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ В ДОЛИНЕ РЕКИ БАКШАЛА

Ета стаття нацелена на анализ геоморфологической ситуации долины речки Бакшала на правом берегу залива Южного Буга. В южной части Бакшалинской долины известно 25 палеолитических памятников и четыре из них исследованы. Показаны природные условия экономического развития жителей микрорегиона в позднем палеолите. Особенности рельефа Бакшалинской долины способствовали проживанию бизонов и других животных. Особенности рельефа Бакшалинской долины способствовали проживанию бизонов и других животных. Охарактеризованы направления охоты с использованием геоморфологии правого и левого берегов, источники сырья для изготовления орудий, направления поисков и сбора камня древними людьми.

I.M. Bereznitskaya

GEOMORPHOLOGY OF PALEOLITHIC SITES IN THE BAKSHALA RIVER VALLEY

This article is aimed to analyze the geomorphologic situation of the Bakshala river valley in the right bank of South Bug inflow. There are 25 paleolithic sites in the southern part of the Bakshala valley and four of them have been investigated. Nature conditions of economical development of micro-region inhabitants in the late Palaeolit have been shown. The relief features of the Bakshala valley was conducive to living bison and other animals. The direction of hunting with using geomorphology of right and left banks, the raw materials sources for implement preparation, the directions of searching and collecting the stone materials by ancient people were characterized.

В.М. Зубар

ДО ІСТОРІЇ ТАВРИКИ II—I ст. до н. е.

У статті на основі комплексу наявних джерел розглянуто питання історії пізніх скіфів і сарматів до і після походів Діофанта, сина Асклепіодора, — полководця понтійського царя Мітрідата VI Євпатора.

Нині навряд чи в когось можуть виникнути серйозні сумніви в тому, що з межі нової ери сармати стають провідною військово-політичною силою в степовій зоні Північного Причорномор'я¹. Тому стан, який склався на території Пізньої Скіфії на нижньому Дніпрі і в Криму, а також основні події у зовнішньополітичному житті античних держав не можна розглядати у відриві від ситуації в усьому північнопричорноморському регіоні і в його степовій зоні зокрема. Разом з тим просування сарматських племен зі сходу хронологічно збіглося з активізацією Понтійського царства Мітрідата VI Євпатора, а після його розгрому — з політикою Риму в Малій Азії, на Балканах і, як наслідок, на суміжних територіях, куди входило й Північне Причорномор'я². Це пояснюється не стільки

планами римлян розширити межі своєї держави, скільки бажанням укріпити її кордони, яким періодично загрожували варвари, у тому числі й зі степової зони північнопричорноморського регіону. За обставин, що склалися, античні держави Північного Причорномор'я неминуче мали стати природними союзниками Риму і своєрідною буферною зоною між величезним варварським світом, що динамічно змінювався на зламі ер та в перших століттях н. е., і Римською імперією, яка включила їх в орбіту своєї політики³. Тому тільки виходячи із зазначених геополітичних чинників того часу й слід розглядати конкретний матеріал і реконструювати процеси, які відбувалися у взаємовідносинах Херсонеса й варварського населення Таврики на межі II—I ст. до н. е. й пізніше — у перші століття н. е.

Не можна сказати, що обидва згадані чинники не враховували дослідники, які вивчали історію Пізньої Скіфії. На основі археологічного матеріалу було запропоновано кілька моделей поетапного проникнення до складу її населення сарматського етнічного компоненту. Свої схеми інфільтрації сарматів за даними писемних джерел й археології запропонували П.М. Шульц⁴, Т.М. Висотська⁵ і Д.С. Раєвський⁶. Останнім часом цю проблему активно й плідно досліджує О.Є. Пуздровський, який виділив три етапи проникнення сарматів, що хронологічно охоплюють кінець II—I ст. до н. е. — першу половину III ст. н. е.⁷ О.Є. Пуздровський не тільки відкоригував запропоновані раніше періодизації на основі нових археологічних матеріалів, а й зазначив, що інфільтрація в Таврику сарматів призвела до розмивання пізньоскіфської етнічної спільності та значних змін в її культурі⁸.

Незважаючи на те, що модель О.Є. Пуздровського найповніше враховує сучасні археологічні реалії, які відбивають процес поступового проникнення сарматів у середовище населення Пізньої Скіфії, основну увагу він приділяє вивченню процесу лише сарматизації мешканців Таврики⁹. А питання про те, в яких соціально-політичних формах цей процес відбувався, що, безперечно, є ключовою проблемою, не було розроблено належним чином ні О.Є. Пуздровським, ні його попередниками. Слід зауважити ще один аспект. Якщо в моделі Пуздровського так чи інакше висвітлено роль Боспорського царства у згаданому процесі, то участь Херсонеса, а трохи пізніше — і римської адміністрації лише постульовано або розглянуто в загальних рисах¹⁰. З методичного погляду, такий підхід не можна визнати задовільним. Адже не Боспорське царство, а Херсонес і римська адміністрація були тими чинниками, які істотною, якщо не вирішальною мірою, поряд із проникненням сарматів визначали на зламі ер і в перших століттях н. е. долю осілого варварського населення Південно-Західної Таврики. Саме цим і зумовлені звернення до теми і спроба в серії статей розглянути широке коло питань, пов'язаних із характером взаємовідносин населення території Пізньої Скіфії, з одного боку, з сарматами, а з іншого — з Херсонесом і римською адміністрацією на межі II—I ст. до н. е. і в перших століттях н. е.¹¹

Перша згадка про сарматів у зв'язку з подіями, що відбувалися в Тавриці, є у Полієна, який у легенді про царицю Амаго розповідає про напад союзних Херсонесу сарматів на ставку скіфського царя, що загрожував місту. Внаслідок їх рішучих дій скіфів було розбито, що дало змогу Херсонесу зберегти суверенітет і свої землі¹². Цей пасаж добре узгоджується з повідомленням Лукина про споконвічну ворожість скіфів і сарматів¹³, яка, ймовірно, мала місце тоді або раніше. З виходом друком праць М.І. Ростовцева ці дані дослідники вважали достовірними й широко використовували¹⁴, хоча й працювали у різні часи¹⁵. Проте нещодавно у зв'язку з переглядом хронології початкового етапу освоєння сарматами степової зони Північного Причорномор'я¹⁶ згадані дані були визнані недостовірними¹⁷, але навряд чи такий однозначний погляд, принаймні щодо розповіді Полієна, нині може бути беззастережно прийнятий¹⁸.

Річ у тім, що в договорі, укладеному малоазійськими державами 180/179 р., поряд з іншими учасниками згадані сарматський цар Гатал і Херсонес¹⁹. У той самий час був підписаний ще один договір між Херсонесом і Понтійським царем Фарнаком I²⁰, який, поза сумнівами, слід розглядати разом з першим із зазначених дипломатичних документів, що мали загалом антимакедонську спрямованість²¹. У цих міждержавних актах згадано правителя Понтійського царства, Херсонес і сарматського царя Гатала, що, безумовно, свідчить про контакти, які були між учасниками цих договорів, хоча, звичайно, їх характер унаслідок відсут-

ності інших джерел залишається поки що неясним. Проте розповідь Поліена про царицю Амаго й участь сарматського царя Гатала в зазначеному договорі як рівноправної сторони треба розглядати в тісному зв'язку. Навіть якщо врахувати висновки С.В. Поліна про те, що Гатал, скоріш за все, був царем сарматів десь у Прикубанні, а також відсутність археологічних пам'яток, які можна було б надійно пов'язувати із сарматами в Північному Причорномор'ї до межі II—I ст. до н. е.²², такий зв'язок заперечувати все-таки важко.

Треба звернути увагу на досить переконливі підрахунки можливої відстані військових походів кочовиків, проведені відповідно до аналізу ольвійського декрету на честь Протогена. О.В. Симоненко, який розглядає саїв, що згадуються в цьому документі, як можливих представників сарматів, не бентежить відсутність сарматських пам'яток часу видання декрету в степовій зоні Північного Причорномор'я й околицях Ольвії, а також суттєва віддаленість сарматських кочовищ від цього грецького центру. Дослідник вважає, що сармати за наявності запасних коней могли рухатися зі швидкістю близько 50—70 км за добу та мали змогу завдати удару по Ольвії, а також ставці скіфського царя, постійно кочуючи на досить великій відстані від кінцевих пунктів своїх воєнних акцій²³. Навіть якщо враховувати, що ставка Амаго знаходилася десь у Прикубанні, відстань від цього району до Неаполя Скіфського (за Поліеном 1200 стадій, або близько 212 км), де, як вважається, була ставка скіфського царя, сармати могли пройти досить швидко (приблизно за три доби) і несподівано завдати удару своєму ворогові²⁴. Тому не виключено, що дані, отримані під час дослідження ранніх шарів Неаполя Скіфського, підтверджують датування розгрому, що супроводжувався археологічно зафіксованими слідами пожежі, яку зараховують до першої чверті II ст. до н. е.²⁵.

Виходячи з усього викладеного, ймовірно, не слід беззастережно заперечувати історичну основу повідомлення Поліена про дії сарматської цариці Амаго, а також ворожі відносини між скіфами й сарматами у II ст. до н. е. лише на тій підставі, що до межі II—I ст. до н. е. сарматські археологічні пам'ятки в степовій зоні Північного Причорномор'я не відомі. Цей непрямий висновок підтверджується фактами укріплення зв'язків царства Скілура з античними державами регіону перед сарматською загрозою в пізніший час (рис. 1)²⁶. Адже сармати цілком могли здійснювати глибокі рейди за здобиччю з основної території своїх кочовищ і тим самим загрожувати не тільки Боспору або Ольвії, а й пізньоскіфському царству²⁷. Такі набіги, що не спрямовувалися на захоплення територій, а мали за мету лише отримання данини або «годування», цілком відповідали способу життя кочовиків не тільки давнини²⁸, а й середньовіччя. Вони, як правило, передували періоду «знаходження батьківщини», погано або зовсім не представленому археологічно²⁹. Імовірно, внаслідок саме цих обставин О.Є. Пуздровський цілком правомірно не включає події, пов'язані з рейдом сарматів на Неаполь у першій чверті II ст. до н. е., до першого етапу їхньої міграції на територію Пізньої Скіфії³⁰.

Початок проникнення сарматів на Таврійський півострів О.Є. Пуздровський зараховує до часу не раніше кінця II—I ст. до н. е.³¹. Проте поховання кінця II—першої половини I ст. до н. е., які можна пов'язувати з сарматами, поки що тут не відомі або ще не опубліковані. Більше того, О.В. Симоненко вважає, що про при-

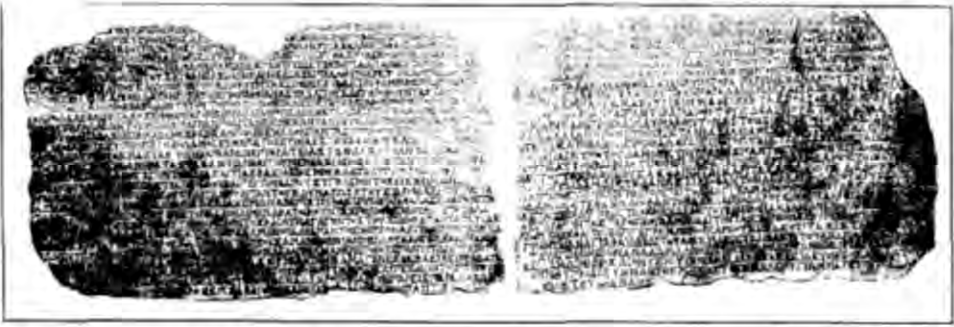

Рис. 2. Херсонеський декрет на честь Діофанта, сина Асклепідора, — стратега Мітрідата VI Євпатора. Фото з естампажу

сутність сарматів у Криму на основі археологічних даних можна говорити лише з межі нової ери³². Утім, про появу тут сарматів наприкінці II ст. до н. е. свідчать епіграфічні й писемні джерела. У херсонеському декреті на честь Діофанта (рис. 2)³³ й у Страбона³⁴ є дані про те, що сарматське плем'я роксоланів під проводом Тасія виступило на боці скіфів у війні останніх з Херсонесом і понтійськими військами Мітрідата VI Євпатора³⁵. Проте допомога сарматів не дала бажаних результатів, і союзників було вщент розбито понтійськими військами під командуванням Діофанта, мабуть, в околицях городища Кара-Тобе в Північно-Західному Криму³⁶, де під час розкопок знайдено залишки трофея, спорудженого на честь цієї перемоги³⁷. Після розгрому пізніх скіфів Палака Діофанта і ліквідації змови під керівництвом Савмака, спрямованої на захоплення влади на Боспорі, усе Північне Причорномор'я втягується в орбіту політики Мітрідата VI Євпатора й стає опорною базою в його подальших війнах з Римом (рис. 3)³⁸. Виходячи з повідомлень Аппіана після цих подій Мітрідат VI Євпатор уклав союзи з варварськими народами, серед яких згадуються таври, скіфи й сармати³⁹, що, безумовно, сприяло зміцненню позицій понтійського царя в регіоні.

На базі наявних джерел важко щось висловлювати про характер відносин пізніх скіфів і сарматів у період безпосередньо до і після експедиції Діофанта. Відповідно до даних декрету на честь Діофанта і Страбона можна лише стверджувати, що під час військових дій вони були союзниками або якесь з їх об'єднань стало на бік скіфів унаслідок обіцянки багатої здобичі після перемоги⁴⁰. Утім, про наявність контактів між правителями цих народів ще до зазначених подій свідчать речі сарматського походження, виявлені в похованнях мавзолею Неаполя Скіфського, і сліди деформації черепа одного з небіжчиків⁴¹. Однак це ще не дає змоги говорити про безпосереднє проникнення сарматів у Неаполь, а лише свідчить про зв'язки аристократичних кіл населення пізньоскіфської столиці, мабуть, лише з соціальною верхівкою сарматів. Адже ці речі могли бути подаровані або захоплені як воєнні трофеї.

Після походів Діофанта в Тавриці відбулися певні зміни. Скіфо-сарматський союз, якщо такий існував, розпався, а пізні скіфи стали васально залежними від Понтійської держави і, ймовірно, повинні були сплачувати певний форос Мітрідату VI Євпатору (рис. 4)⁴². Крім того, в Херсонесі й, напевно, в деяких пунктах переможеної Скіфії було розміщено понтійські залоги⁴³, про що крім повідомлення Юстіна свідчать й епіграфічні джерела⁴⁴. Усе це добре узгоджується із загальними напрямками політики Мітрідата VI Євпатора щодо античних центрів, залучених до орбіти політики його держави в Причорномор'ї⁴⁵.

Поки важко щось певне говорити, в яких саме пунктах, окрім Херсонеса, стояли понтійські війська. Проте В.Б. Уженцев висловив цікаве припущення, що понтійські залоги наприкінці II — в першій половині I ст. до н. е. могли дислокуватися на городищах у Північно-Західному Криму⁴⁶, зокрема на Кара-Тобе і в Калос-Лімені⁴⁷. Незважаючи на те, що на користь такого висновку є поки що лише непрямі докази⁴⁸, це цілком імовірно, оскільки порівняно нечисленні понтійські загопи навряд чи були розміщені в глибинних районах Пізньої Скіфії⁴⁹, де їх було легко вразити. А в зазначених пунктах на морському узбережжі зв'язок понтійських залог із Херсонесом був постійним, і в разі небезпеки можна було морем швидко отримати підтримку або евакуювати солдатів.

Рис. 4. Мітрідат VI Євпатор.
Зображення на монеті

◀ Рис. 3. Рельєф із зображенням Паллака-вершника. Одеський археологічний музей НАН України

Важко визначити, як довго розміщувалися в Тавриці понтійські залоги. На підставі повідомлення Мемнона вважають, що їх було виведено близько 96 р., коли римський сенат зажадав від Мітрідата повернути скіфським царям їхні родові володіння⁵⁰. Утім нещодавно О.Є. Пуздровський, спираючись на думку деяких дослідників, зазначив, що в цьому місці праці Мемнона йдеться не про скіфських, а про фригійських царів, що начебто добре узгоджується з повідомленням Аппіана⁵¹, і, отже, його не можна залучати для реконструкції історії Пізньої Скіфії⁵². Хоча не всі дослідники поділяють таку думку⁵³. З огляду на те, що текст у цьому місці зіпсований, навряд чи питання про достовірне трактування згаданого історичного епізоду в Мемнона буде остаточно вирішено найближчим часом.

Разом з тим, мабуть, не можна погодитися з О.Є. Пуздровським у тому, що наказ Мітрідата з'явитися війську зі Скіфії було надано не понтійським гарнізонам⁵⁴, які були нечисленними, а «більшою мірою власне скіфським загонам»⁵⁵. Якщо після перемоги Діофанта над скіфами й захоплення їхніх фортець вони зберегли свій військовий потенціал і були здатні прийти на допомогу Мітрідату, то виникає цілком слушне запитання: навіщо понтійському правителеві взагалі потрібно було розміщувати війська в Тавриці? Адже простіше було після перемоги укласти з переможеними скіфами договір, а в разі їх нової непокори відправити в Таврику свої війська для придушення заколоту.

Разом з тим відсутність у пізньоскіфських могильниках II—I ст. до н. е., на відміну від сарматських, значної кількості військових поховань непрямо все ж свідчить, що внаслідок перемог Діофанта їх воєнний потенціал було підірвано, а понтійські залоги, розміщені в Тавриці, мали покласти край будь-якій спробі його відновлення. Тому навряд чи в цьому випадку Юстин мав на увазі власне пізніх скіфів, а не понтійських військовослужбовців, що стояли в Тавриці.

Треба також ураховувати, що поняття «Скіфія» і «скіфи» на той час уже втратили своє чітке етнічне значення, і давні автори, які здебільшого використовували джерела більш раннього часу, традиційно вживали ці поняття для найменування певного регіону або населення, що мешкало на цій території⁵⁶. З часів Страбона, який в основному використовував праці античних авторів періоду правління Мітрідата VI Євпатора (а можливо, і трохи раніше), під Скіфією розуміли степову й передгірську частину Таврики, за винятком гірської й частково прибережної смуги, де жили таври⁵⁷. Тому не виключено, що в Юстина під назвою «скіфи», скоріш за все, малися на увазі ще погано знайомі античним авторам сармати⁵⁸, які мешкали на територіях, традиційно пов'язаних зі скіфами, що

стали вже легендарними. Виходячи зі згаданих повідомлень Аппіана, після перемог Діофанта з сарматами, як і з іншими народами причорноморського регіону, було укладено союзні договори, на основі яких вони брали участь у бойових діях Мітрідата на Балканах, зокрема під командуванням Архелая⁵⁹. Адже на відміну від пізніх скіфів, після поразки у війні з Діофантом сармати не були підкорені, а скоріш за все відійшли в степову зону, за Перекоп, де й сконцентровані їхні поховальні пам'ятки того часу⁶⁰, і стали практично недосяжними для понтійських військ. Проте оскільки сармати, на відміну від пізніх скіфів, навіть після розгрому загопу Тасія були реальною й грізною військовою силою в Північному Причорномор'ї⁶¹, Мітрідат був зацікавлений у залученні їх на свій бік, посилавши саме їм, а не правителям пізніх скіфів «подарунки» й одружуючи з ними своїх дочок⁶². Отже, відносини понтійського царя з сарматами мали будуватися на принципово іншій основі, ніж з пізніми скіфами, що, природно, не виключало військових сутичок між різними сарматськими об'єднаннями в першій половині I ст. до н. е.⁶³ Тому під «військами зі Скіфії» треба розуміти або понтійські залоги, або збройні формування сарматів⁶⁴, із правителями яких Мітрідат уклав відповідні договори. Такий висновок добре узгоджується із загальним політичним станом, що склався в часи після перемог Діофанта й аж до початку першої війни Мітрідата з Римом.

Вивчення сарматських поховальних пам'яток на території Таврії дало змогу О.В. Симоненку дійти переконливого висновку, що поховання, які можна пов'язувати з роксоланами, які брали участь у боротьбі з Діофантом, датуються в межах II—I ст. до н. е.⁶⁵, а пізніше їх зафіксовано вже на захід від Дніпра⁶⁶. Це свідчить не тільки про рухливість сарматських племінних об'єднань, а й про досить динамічні зміни, які відбувалися в степовій зоні Північного Причорномор'я на той час. Звісно, усе це безпосередньо мало відбитися на взаємовідносинах пізніх скіфів з різними сарматськими кочовими угрупованнями, з одного боку, й античними центрами — з іншого. Проте комплекс пигань, пов'язаних із проникненням сарматів та їх осіданням на землях Таврики, а також характером воєнно-політичних процесів, що відбувалися між гетерогенним населенням цього району й Херсонесом у перших століттях н. е., виходить за межі статті. Цей комплекс питань розглядатиметься спеціально в окремій статті також на сторінках часопису «Археологія».

¹ Тут у контексті термін «сармати» використано як макроетнонім, під яким розуміють різні споріднені кочові племінні групи. Адже, мабуть, можна погодитися з М.Б. Щукіним в тому, що писемні й археологічні джерела, а також сучасна методика їхнього дослідження ще не дають змоги надійно пов'язувати конкретні поховальні пам'ятки з різними сарматськими племенами (сіраками, роксоланами, язигами, аорсами, аланами тощо), які згадуються у творах давніх авторів (Щукин М.Б. На рубеже эр. Опыт историко-археологической реконструкции политических событий III в. до н. э. — I в. н. э. в Восточной и Центральной Европе. — СПб., 1994. — С. 145; порів.: Симоненко А.В. Соотношение ранне- и среднесарматской культур в Северном Причерноморье // Раннесарматская культура: формирование, развитие, хронология: Материалы IV междунар. конф. «Проблемы сарматской археологии и истории». — Самара, 2000. — Вып. 2. — С. 187—199).

² Зубарь В.М. Северный Понт и Римская империя (середина I в. до н. э. — первая половина VI в.). — Киев, 1998. — С. 7—36.

³ Там же. — С. 51.

⁴ Шульц П.Н. Позднескифская культура на Днепре и в Крыму // Проблемы скифской археологии // МИА. — 1971. — 177. — С. 140—142.

⁵ Высотская Т.Н. Поздние скифы в Юго-Западном Крыму. — Киев, 1972. — С. 185.

⁶ Раевский Д.С. К истории греко-скифских отношений (II в. до н. э. — II в. н. э.) // ВДИ. — 1973. — № 2. — С. 150—151.

⁷ Пуздровский А.С. Сарматы в Неаполі Скіфському // Археологія. — 1989. — № 3. — С. 30—40; Пуздровский А.Е. О сарматах в Крыму // МАИЭТ. — 1994. — 4. — С. 397—405; Пуздровский А.Е. Очерк этносоциальной истории Крымской Скифии во II в. до н. э. — III в. н. э. // ВДИ. — 1999. — № 3. — С. 106—110; Пуздровский А.Е. Этническая история Крымской Скифии (II в. до н. э. — III в. н. э.) // ХСб. — 1999. — 10. — С. 216—217.

⁸ Пуздровский А.Е. Очерк этносоциальной истории... — С. 110; Пуздровский А.Е. Этническая история... — С. 216—217.

⁹ Порів.: Пуздровский А.Е., Зайцев Ю.П., Неволя И.И. Новые памятники III—IV вв. н. э. в Юго-Западном Крыму // МАИЭТ. — 2001. — 8. — С. 34.

¹⁰ Пуздровский А.Е. Политическая история Крымской Скифии во II в. до н. э. — III в. н. э. // ВДИ. — 2001. — № 3. — С. 86—117.

¹¹ Запропонована стаття є першою в цій серії.

¹² Ролуаєн, VIII, 56.

¹³ Лис. Тох., 51—54.

¹⁴ Ростовцев М.И. Амаго и Тиргатао // ЗООИД. — 1915. — Т. 32. — С. 5—6; Ростовцев М.И. Скифия и Боспор. — Пгр., 1925. — С. 130, 137.

¹⁵ Див.: Граков Б.Н. Каменское городище на Днепре // МИА. — 1954. — 36. — С. 27; Гайдукевич В.Ф. История античных городов Северного Причерноморья // АГСП. — 1955. — С. 86; Пуздровский А.Е. О сарматах в Крыму. — С. 389; Колтухов С.Г. Укрепления Крымской Скифии. — Симферополь, 1999. — С. 81 та ін.

¹⁶ Детальніше див.: Полин С.В., Симоненко А.В. «Раннесарматские» погребения Северного Причерноморья // Исследования по археологии Поднепровья. — Днепропетровск, 1990. — С. 76—95; Полин С.В. Сарматские завоеватели Северного Причерноморья по археологическим данным // Полин С.В. От Скифии к Сарматии. — Киев, 1992. — Прилож. 1. — С. 124—146.

¹⁷ Полин С.В. От Скифии к Сарматии... — С. 91—92.

¹⁸ Порів.: Пуздровский А.Е. Этническая история... — С. 210.

¹⁹ Polib., XXV, 2, 12.

²⁰ Лепер Р.Х. Херсонесские надписи // ИАК. — 1912. — Вып. 45. — С. 23—39; IOSPE, I, № 402.

²¹ Детальніше див.: Сапрыкин С.Ю. Понтийское царство. Государство греков и варваров в Причерноморье. — М., 1996. — С. 78—80.

²² Полин С.В. От Скифии к Сарматии... — С. 93—94; порів.: Щукин М.Б. Указ. соч. — С. 138—139.

²³ Симоненко А.В., Лобай Б.И. Сарматы Северо-Западного Причерноморья в I в. н. э. — Киев, 1991. — С. 78—79. Щодо цього вельми показово є наявність поодиноких сарматських поховань другої половини II—I ст. до н. е. в лісостеповій смузі межиріччя Ворекли й Сули. Див.: Кулатова И.Н., Супруненко А.Б. Раннесарматские памятники Вореклинско-Сульского междуречья // Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья (К 100-летию Б.Н. Гракова). — Запорожье, 1999. — С. 148—153.

²⁴ Пуздровский А.Е. Политическая история... — С. 90, прим. 38; порів.: Колтухов С.Г. Заметки о военно-политической истории Крымской Скифии // ДСПК. — 1993. — 4. — С. 81—82.

²⁵ Зайцев Ю.П. Хронология Неаполя Скифского // ДСПК. — 1995. — 5. — С. 94; Зайцев Ю.П. Южный дворец Неаполя Скифского // ВДИ. — 1997. — № 3. — С. 36—37; порів.: Колтухов С.Г. Укрепления... — С. 32; Пуздровский А.Е. Этническая история... — С. 210; Пуздровский А.Е. Политическая история... — С. 90—91, прим. 39.

²⁶ Виноградов Ю. Г. Вотивная надпись дочери царя Скилура из Пантикапея и проблемы истории Скифии и Боспора во II в. до н. э. // ВДИ. — 1987. — № 1. — С. 67, 85—86; Колтухов С.Г. Укрепления... — С. 95—96; Пуздровский А.Е. Политическая история... — С. 92—93.

²⁷ У зв'язку з цим звертають на себе увагу дані про досить далекі рейди сарматів у Подунав'я, до кордонів Римської імперії, а також хунну на територію Китаю (Щукин М.Б. Указ. соч. — С. 217—218; Крадин Н.Н. Империя хунну. — Владивосток, 1996. — С. 50).

²⁸ Про типологію податків у греко-варварських взаємовідносинах детальніше див.: Vinogradov Ju.G. Zur Klassifizierung der griechisch-barbarischen Abhängigkeitsverhältnisse der vorgömischen Zeit im pontischen Raum // Hellenismus. — Tübingen, 1996. — S. 427—437.

²⁹ Порів.: Плетнева С.А. Закономерности развития кочевнических обществ в эпоху средневековья // ВИ. — 1981. — № 6. — С. 52—53.

³⁰ Пуздровский А.Е. Очерк этносоциальной истории... — С. 107.

³¹ Там же; Пуздровский А.Е. Этническая история... — С. 216.

³² Симоненко А.В. Сарматы Северного Причерноморья. Хронология, периодизация и этнополитическая история: Дис. ... д-ра ист. наук. — Киев, 1999 // НА ИА НАН України. — Фонд 12. — № 800. — С. 295—296; порів.: Храпунов И.Н. О позднесарматской археологической культуре в Крыму // Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья (К 100-летию Б.Н. Гракова). — Запорожье, 1999. — С. 262; Пуздровский А.Е. Этническая история... — С. 216.

³³ IOSPE, I, № 352.

³⁴ Strabo., VII, 3, 17.

³⁵ Виноградов Ю.Г. Вотивная надпись... — С. 69; Полин С.В. От Скифии к Сарматии... — С. 94—95; Симоненко А.А. Сарматы Таврии. — Киев, 1993. — С. 107; Сапрыкин С.Ю. Указ. соч. — С. 139; Пуздровский А.Е. О сарматах в Крыму... — С. 398; Пуздровский А.Е. Этническая история... — С. 209—210; Пуздровский А.Е. Политическая история... — С. 97; Колтухов С.Г. Укрепления... — С. 91—94; порів.: Щукин М.Б. Указ. соч. — С. 144—145. Страбон повідомляє про те, що рексолани виступили на допомогу скіфам у кількості 50 тис., але

така цифра їхнього загону, безперечно, завищена (порів.: *Блатский В.Д.* О стратегии и тактике скифов // КСИИМК. — 1950. — Вып. 34. — С. 27; *Симоненко А.В.* Сарматы Северного Причерноморья... — С. 295). З урахуванням того, що понтіїський експедиційний корпус, згідно з декретом на честь Діофанта, налічував 6 тис. солдатів, у цьому випадку, як це часто бувало в історії (порів.: *Крадин Н.Н.* Указ. соч. — С. 37), перемога була досягнута завдяки добре продуманій організації військ, а не кількісній перевазі, про що й ідеться в згаданому документі. Порів.: *Щукин М.Б.* Указ. соч. — С. 139.

³⁶ *Колтухов С.Г.* Укрепления... — С. 93; *Пуздровский А.Е.* Политическая история... — С. 97.

³⁷ *Виноградов Ю.Г., Внук С.Ю.* Греческая надпись со скифского городища Кара-Тобе // Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья: Тез. докл. — Запорожье, 1989. — С. 28—29; *Vinogradov Ju.G., Vnukov S.Ju.* Eine bisher unbekannte Episode aus dem Krieg Mithridates VI Eupators gegen die Krimskythen // *Vinogradov Ju.G.* Pontische Studien. Schriften zur Geschichte und Epigraphik des Schwarzmeerraumes. — Mainz, 1997. — S. 493—500, taf. 1, 2.

³⁸ *Strabo.*, VII, 4, 6.

³⁹ *App. Mith.*, 13, 15, 41, 57, 69.

⁴⁰ Порів.: *Виноградов Ю.Г.* Вотивная надпись... — С. 85; *Симоненко А.В.* Сарматы Таври... — С. 112.

⁴¹ *Детальніше див.: Пуздровский А.Е.* О сарматах в Крыму... — С. 399; *Зайцев Ю.П.* Южный дворец Неаполя Скифского... — С. 134, 142—143; *Зайцев Ю. П.* Мавзолей царя Скилура: факты и комментарии // Поздние скифы Крыма. — Тр. ГИМ. — 2001. — Вып. 118. — С. 46.

⁴² Порів.: *Strabo.*, VII, 4, 6; *Виноградов Ю.Г.* Вотивная надпись... — С. 75—83.

⁴³ Порів.: *Justin.* XXXVIII, 3.

⁴⁴ *Виноградов Ю.Г., Кадеев В.И.* Армянские лучники на службе Митридата Евпатора // Второй всесоюз. симп. по проблеме эллинистической культуры на Востоке: Тез. докл. — Ереван, 1984. — С. 12—13. У зв'язку з цим цікаво зауважити, що арменійці — солдати армії Митридата з Малої Вірменії — засвідчені не тільки епіграфічною пам'яткою з Херсонеса, а й в Ольвії (детальніше див.: *Виноградов Ю.Г.* Политическая история Ольвийского полиса VII—I вв. до н. э. Историко-эпиграфическое исследование. — М., 1989. — С. 253—255).

⁴⁵ *Виноградов Ю.Г.* Политическая история... — С. 254—255, 257; *Сапрыкин С.Ю.* Указ. соч. — С. 137—140, 156.

⁴⁶ *Навряд* чи можна погодитися з С.Б. Ланцовим, що з перебуванням понтіїських військ у Північно-Західному Криму пов'язане святилище на Сакському пересипі. На користь цього висновку, на жаль, поки що немає жодних переконливих даних, окрім знахідок кількох понтіїських монет, що, звичайно, не можна розглядати як серйозний аргумент (див.: *Ланцов С.Б.* К вопросу о пребывании войск понтийского царя Митридата VI Евпатора в Таврике // 175 лет Керченскому музею древностей: Материалы междунар. конф. — Керчь, 2001. — С. 66; *Ланцов С.Б.* Монеты из античного святилища около г. Саки // *Хсб.* — 2001. — № 11. — С. 119—121. (ANAXAPΣEΣ. — Памяти Ю. Г. Виноградова)).

⁴⁷ *Уженцев В.Б.* О пребывании понтийского гарнизона в Калос Лимене в конце II — первой половине I вв. до н. э. // V Міжнар. археол. конф. студентів та молодих учених: Матеріали. — К., 1997. — С. 194—196; *Уженцев В.Б.* Калос Лимен в I в. до н. э. — II в. н. э. (общий обзор по материалам раскопок 1988—1998 гг.) // Тр. ГИМ. Поздние скифы Крыма. — М., 2001. — Вып. 118. — С. 156; *Уженцев В.Б.* Калос Лимен у IV ст. до н. е. — II ст. н. е.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — К., 2002. — С. 14; порів.: *Ланцов С.Б.* К вопросу о пребывании... — С. 63—66.

⁴⁸ *Уженцев В.Б.* О пребывании понтийского гарнизона... — С. 196.

⁴⁹ Порів.: *Ланцов С.Б.* К вопросу о пребывании... — С. 65.

⁵⁰ *Метт.*, XXX.

⁵¹ *App. Mith.*, 11, 13.

⁵² *Пуздровский А.Е.* Политическая история... — С. 98.

⁵³ *Сапрыкин С.Ю.* Указ. соч. — С. 148.

⁵⁴ *Justin.* XXXVIII, 3, 5.

⁵⁵ *Пуздровский А.Е.* Политическая история... — С. 98.

⁵⁶ Порів.: *Dio Chrys.*, XXXVI, 8, 15; *Ольховський В.С.* До етнічної історії давнього Криму // Археологія. — 1990. — № 1. — С. 32; *Пуздровский А.Е.* Этническая история... — С. 210.

⁵⁷ *Ольховський В.С.* До етнічної історії... — С. 32, 33; *Ольховський В.С.* О населении Крыма в скифское время // СА. — 1992. — № 2. — С. 53—56. Арриан у своєму периплі говорить про скіфські Керкінітиду і Калос-Лімен, тобто про міста, розташовані в Скіфії (Арт. Р. Pont., 30; порів.: *Анон. Р. Pont.*, 83/57).

⁵⁸ Порів.: *Ios. Flav. Ant. Iud.* XVIII, 4, 4; *Ios. Flav. De Bello Iud.*, VII, 7, 4; *Abrós. De excid.*, V, 1; *Пуздровский А.Е.* Этническая история... — С. 211.

⁵⁹ *App. Mith.*, 41; порів.: *Щукин М.Б.* Указ. соч. — С. 143. Неняма це підтверджено й археологічними матеріалами (*Раев Б.А., Симоненко А.В., Трейстер М.Ю.* Этруско-италийские и кельтские шлемы в Восточной Европе: Древние памятники Кубани. — Краснодар,

1990. --- С. 124; *Полин С.В.* От Скифии к Сарматии... -- С. 65; *Трейстер М.Ю.* Кельти у Північному Причорномор'ї // *Археологія*. -- 1992. -- № 2. -- С. 41; *Симоненко А.В.* Особенности раннесарматской культуры Северного Причерноморья // *Раннесарматская культура: формирование, развитие, хронология: Материалы IV междунар. конф. «Проблемы сарматской археологии и истории»*. -- Самара, 2000. -- Вып. 1. -- С. 161—162 та ін.).

⁶⁰ *Симоненко А.А.* Сарматы Таврии. -- С. 107; *Симоненко А.В.* Міграції кочовиків давньої України за сарматської доби // *Проблеми міграції*. -- 1999. -- № 4. -- С. 40—41; *Симоненко А.В.* Сарматы Северного Причерноморья. -- С. 295; *Симоненко А.В.* Соотношение ранне- и среднесарматской культур в Северном Причерноморье. -- С. 192—194; *Bărcă V.* Spade și pitniale în mormintele sarmatice timpurii din Nordul mării Negre (sec. II—I a.ch.) // *Studia archaeologica et historica Nicolao Gudca Dicata*. -- Zalău, 2001. -- P. 135—153.

⁶¹ *Симоненко А.В.* Bewaffnung und Kriegswesen der Sarmaten und späten Skythen im nördlichen Schwarzmeergebiet // *Eurasia Antiqua*. -- 2001. -- Bd 7. -- S. 288—294.

⁶² *App. Mith.*, 78, 110, 117; *Plut. Pomp.*, XLII.

⁶³ *Пуздровский А.Е.* Политическая история... -- С. 98.

⁶⁴ *Щодо цього показово, що до 70-х років до н. е. понтійська армія формувалася за етнічними принципами (детальніше див.: Виноградов Ю.Г.* Политическая история... -- С. 255; *Сапрыкин С.Ю.* Указ. соч. -- С. 138).

⁶⁵ *Симоненко А.А.* Сарматы Таврии. -- С. 107—111; *Симоненко А.В.* Соотношение ранне- и среднесарматской культур... -- С. 193—194; порів. *Щукин М.Б.* Указ. соч. -- С. 144—145.

⁶⁶ *Симоненко А.А.* Сарматы Таврии. -- С. 111; *Симоненко А.В.* Особенности раннесарматской культуры... -- С. 162; порів. : *Пуздровский А.Е.* Этническая история... -- С. 210.

Одержано 12.03.2002

В.М. Зубарь

К ИСТОРИИ ТАВРИКИ II—I вв. до н. э.

В статье, открывающей серию работ, посвященных взаимоотношениям поздних скифов и сарматов, на основе комплекса источников рассмотрены вопросы истории этих народов во II—I вв. до н. э. Автором сделан вывод о том, что сарматы со II в. до н. э. периодически совершали набеги в Таврику, а в период херсонесско-скифских войн конца II в. до н. э. принимали в них участие на стороне скифов, хотя на основании имеющихся данных сейчас нельзя говорить о том, что в то время началась их миграция на территорию Поздней Скифии из-за Перекопа. После побед Диофанта над скифами их военный потенциал был значительно подорван, а сарматы, несмотря на поражение отряда Тасия, вероятно, вступили в союзные отношения с царем Понта Митридатом VI Евпатором. Все эти события не могли не отразиться на дальнейшей истории поздних скифов и основного центра античной цивилизации в Юго-Западной Таврике — Херсонеса.

V.M. Zubar

AS TO THE HISTORY OF TAURICA IN THE 2ND — 1ST CENTURIES BC

The present article is the first paper from the series of articles, researched into the interrelations of the late Scythians and Sarmatians. Based on the complex of sources it considers the number of questions on the history of these people in the 2nd – 1st centuries BC. The author draws up a conclusion that starting from the 2nd century BC Sarmatians were carrying out raids to the Taurica and during the period of the Chersonesos - Scythian wars at the end of the 2nd century BC they were participating in them on the Scythian part, though on the basis of the present data, one can't state that starting with that time their migration to the Late Scythia territory from Perekop had begun. After Diophantos' victories over the Scythians their military potential was considerably broken and the Sarmatians could have established the allied relations with the chieftain of Pontus Mithridates VI Eupatoros despite the loss of Tasius' detachment. All of these events could have some reflection in the following history of the late Scythians and in the history of the mane center of the ancient Greek civilization in the South-Western Taurica – Chersonesos is.